

Oryshchyn L. An Impact of Changes and Uncertainty of a Modern Society: Psychological Aspect.

Various forms and attitude of public to the changes occurring and their acceptance in a modern society are described in the article, the major mechanisms of adopting to the environmental conditions are presented.

Key words: *changes in a society, transgression, an epoch of "hardware", an epoch of «software».*

Стаття надійшла 16 серпня 2011 року

УДК 159.923

І.М. Ралько

СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ

Аналізуються психологічні наукові доробки, що стосуються автентичної свободи особистості, класифікуються поняття і види свободи, описуються функції особистісної свободи.

Ключові слова: *свобода, автентична свобода, особистісна свобода, вибір, функції особистісної свободи.*

Постановка проблеми. Свобода як автентичність та стійкість духу особистості, як ключова структура та основа духовності людини є базовим предметом вивчення модерної вершинної психології. Вона поставала провідною цінністю життя як окремою особистості, так і цілих народів. Саме автентична свобода особистості є гарантом та умовою її успішної соціалізації, творчого становлення, особистісного зростання. Тому дослідження та вивчення цієї проблематики є не лише екзистенційно цікавим, але і суспільно важливим. Зростання рівня соціальної та духовної відповідальності призведе до зниження рівня злочинності, збільшення самоактуалізованих та успішних особистостей, а отже і зростання добробуту та духовності суспільства.

Стан дослідження. Більшість наукових праць лише торкаються проблеми свободи і стосуються здебільшого тих чи інших окремих аспектів свободи: свободи вибору, свободи волі, особисті-

сного становлення, духовності та моральності особистості. Взаємозв'язки понять самоактуалізації, особистісної зрілості і внутрішньої (особистісної) свободи досліджували Е. Фромм, Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.

У працях вітчизняних та зарубіжних учених особистісна свобода розглядається як умова самотворення особистості (І. Кон, Р. Кочюнас, Е. Сайко) та її подальшого зростання і зрілості (А. Деркач, Л. Орбан-Лембрик, В. Русалов, О. Штепа); як можливість подолання соціально-біологічної детермінації (Д. Леонт'єв, Д. Колесов); як звільнення від залежностей (О. Анісімов, К. Сельчонок); як умова активізації творчого потенціалу особистості (Л. Грачова, О. Губенко, Л. Мішчиха). З позиції моральної відповідальності особистісну свободу досліджували І. Кон та Г. Кравцов; у контексті свободи вибору – Д. Козолупенко, Т. Титаренко; у площині соціальних ролей та влади – В. Васютинський; з позиції духовності особистості – І. Бех, М. Боришевський, О. Донченко, О. Зеліченко, І. Ільїн, З. Карпенко, О. Киричук, О. Климишин, Р. Мей, В. Москалець [5], М. Пірен, Е. Помиткін, М. Савчин, В. Франкл та ін.

У зв'язку із багатоманітністю точок зору щодо питань свободи особистості часто психологічна, особистісна, духовна, внутрішня та автентична свободи у працях деяких учених постають як синонімічні поняття, інші розмежовують окремі із них, ще інші вважають за краще не вникати в особливості цих різновидів свободи і обмежуються поняттям внутрішньої свободи. У зв'язку з цим **метою** нашого пошуку є чітке розмежування та класифікація понять, які характеризують свободу особистості, та окреслення сутності, змісту та функцій особистісної свободи зокрема.

Виклад основних положень. Аналіз наукової бази з проблематики особистісної свободи дозволив вивести таку класифікацію видів свободи (таблиця).

Так, більшість науковців вважає, що свобода особистості – це її здатність діяти всупереч психофізіологічно та соціально детермінованій реальності з метою самовдосконалення, самореалізації та самоздійснення. Це здатність змінювати існуючу реальність за допомогою творчості, любові, віри та інших буттєвих цінностей і створювати нові форми ціннісних проявів. Це можливість уповні реалізувати свій особистісний потенціал, знайти і виконати власне покликання, розвивати власну духовність.

Класифікація видів свободи

№ з/п	Вид свободи	Вчені-дослідники	Загальна характеристика
За проявом та реалізацією свобода поділяється на:			
1.	Зовнішня	Г. Балл, І. Льїн, М. Бердяєв, О. Донченко, Д. Леонтєв, О. Мень	Зовнішня свобода завжди пов'язана із зовнішньою діяльністю в соціумі. Це свобода формування і функціонування особистості на основі соціально-психологічних механізмів. Вона повинна слугувати для внутрішнього самопізнання та саморозвитку.
2.	Автентична	О. Анісімов, Г. Балл, Е. Фромм, М. Бердяєв, О. Губенко, І. Льїн, І. Кон, Д. Колесов, В.П. Москалець	Автентична або внутрішня свобода – це свобода самотворення, внутрішня сила, що спонукає до саморозвитку та самовдосконалення, це внутрішнє переживання свободи. Набувається в процесі духовно-морального становлення особистості та розкриття духовної сутності людини.
За етапами становлення особистості свобода поділяється на:			
1.	Психологічна	Г. Балл, І. Кон, З. Карпенко, Г. Кравцов, Д. Леонтєв, В. Москалець, К. Сельчонок	Психологічна свобода – це можливість робити вибір з метою самопізнання. Вона дає змогу дізнатися та проявити свої індивідуальні психологічні, конституційні властивості і навчитися ними оперувати в соціумі.
2.	Особистісна	О. Анісімов, Г. Балл, Г. Кравцов, Л. Орбан-Лембрик, С. Сахаров, К. Сельчонок, Т. Титаренко	Особистісна свобода – це готовність до осмисленого вибору з метою саморозвитку та самовдосконалення. В її основі лежить особистісна зрілість, а міра залежить від міри наближеності до власного ества, раціонального начала і правильного використання особистісного потенціалу.
3.	Духовна або екзистенційна	Г. Балл, О. Мень, М. Бердяєв, О. Зеліченко, І. Льїн, І. Кон, З. Карпенко, Д. Леонтєв, В. Москалець, С. Сахаров, К. Сельчонок	Духовна свобода – це найвищий рівень саморегуляції особистості, де вибір як такий трансформується у відданість духовному ідеалу. Це свобода, яка надає людині здатність впливати на духовну реальність, утримувати безперервний зв'язок з високими духовно-моральними цінностями, Абсолютом, Богом та стати співтворцем із Ним.

Дослідники розмежують зовнішню (свободу вибору) та автентичну (свободу буття) свободи. *Зовнішня свобода* – це свобода вибору, свобода волі, свобода дій, тобто зменшення потужності зовнішніх впливів та збільшення можливостей власного прояву у зовнішньому середовищі (таку свободу отримує особистість у демократичному суспільстві). *Автентична свобода* – це ціннісне насичення зовнішніх проявів особистості, їх обґрунтованість та осмисленість згідно зі змістом ціннісних орієнтацій та інших утворень сфери спрямованості особистості. Чим більш багатограний, організований і впорядкований автентичний світ особистості, тим більшою є автентична свобода. Автентична свобода – це спонука до саморозвитку та самотворення особистості, і в такому сенсі – специфічна складова ціннісно-сміслової та духовної сфери особистості, а відтак – внутрішній регулятор зовнішніх проявів, учинків, поведінки людини.

В онтогенезі людини набуття зовнішньої свободи збігається з етапом розкриття індивідуальності. Якісні характеристики цього етапу створюють своєрідне підґрунтя для переходу зовнішньої свободи під контроль автентичної.

Г.Г. Кравцов, описуючи проблему «точки народження особистості», відзначає, що особистість (на нашу думку, тут йдеться саме про зрілу особистість) притаманна лише дорослій людині, яка є суб'єктом волевиявлення і несе відповідальність за власні вчинки. Проте дитина також є особистістю з істотною відмінністю, на яку вказав В.П. Москалець: дитина – це особистість, що формується [6, с. 22]. Розвиток – це спосіб існування особистості і той єдиний вид руху, де здійснюється свобода людини і який потребує особистого зусилля від суб'єкта саморозвитку. Розвиток – це не природний, а навпаки, протиприродний процес. Його не можна розуміти як рух «знизу», як закономірний процес породження нижчими формами вищих. Закономірним є лише зниження рівня, тобто деградація. Воля у всіх своїх виявах містить момент устремління до вдосконалення. Вона задає рух згори, від вищого до нижчого (із глибин сутності, ества. – *прим. авт.*), яким і є саморозвиток. Саме ці два вектори руху – «знизу» і «згори» – є критеріями, за якими розрізняють психологічний та особистісний розвиток. Ці два протилежно спрямовані аспекти розвитку задають діалектичні полюси єдності духо-

вного і природного, матеріального та ідеального в людині як особистості [3, с. 77–80].

Наголошуючи на цьому твердженні, проведемо аналогію: як психологічний та особистісний розвиток – два зустрічні процеси, так і психологічна та особистісна свобода не є тотожними поняттями. *Психологічна свобода* – це можливість прояву своїх індивідуальних психологічних особливостей з метою їх пізнання. Внаслідок цього у особистості формується або прийняття або неприйняття себе. Прийняття себе (як своїх достоїнств, так і недосконалостей), усвідомлення власної унікальності є показником наявності психологічної свободи. Неприйняття певних своїх особливостей створює у особистості зону дискомфорту і це стає або спонукую до саморозвитку, а отже формування особистісної свободи, або ж, за відсутності останнього, запускаються механізми психологічного захисту і формується комплекс меншовартості та інші психологічні залежності.

Особистісна ж свобода є усвідомленою необхідністю та можливістю цілеспрямованого саморозвитку, метою якого є глобальна трансформація на рівні особистості, а не лише якесь окреме психологічне звільнення. Особистісна свобода – це народження повної, функціональної, зрілої субстанції, яка вільно діє не лише у психологічному, внутрішньому просторі, а й охоплює всі сфери життя суб'єкта. Це творча, незалежна одиниця, спроможна змінювати навколишній світ (і не тільки соціальний), творити нові форми для власного вияву, формувати міцні конструктивні міжособистісні стосунки, такі як дружба, любов. Ця субстанція уже здатна вмістити в собі духовні цінності та розпочати процес власної творчої реалізації.

Отже, поняття особистісної свободи є ширшим від поняття психологічної свободи, тому вважаємо доцільним диференціювати поняття особистісної і психологічної свободи. *Психологічна свобода*, на нашу думку, формується і функціонує на етапі індивідуальності і дає їй змогу пізнати свої індивідуальні психологічні, конституційно-антропометричні та інші властивості і вільно оперувати ними в соціумі. Тому психологічна свобода є не особистісною свободою, а свободою індивідуальності. І слід вважати її одним із різновидів зовнішньої свободи, оскільки індивідуальність – це ті унікальні риси, які відрізняють нас одне від одного, виявляються через поведінку та вчинки людини. Виявляючи ці риси, ми водночас

пізнаємо їх і формуємо власне ціннісне ставлення до них, приймаємо або відкидаємо, змінюємо або вдосконалюємо, набуваючи цим ще більшої унікальності та неповторності особистісного світу. Для такого самопізнання необхідним є відсутність жорстких авторитарних обмежень імперативів і табу з боку суспільства, а також гуманізація інститутів соціалізації особистості.

Особистісна свобода – це здатність управляти власним автентичним світом і власними якостями – змінювати, вдосконалювати, регулювати, брати під контроль деякі з них. Це здатність осмислено, відповідально, ціннісно-обґрунтовано обирати і діяти згідно з цим вибором. Якщо на попередньому етапі особистість лише пізнає, що таке добро і зло, то тут вона вчиться робити екзистенційно відповідальний вибір. Якщо особистість робить вибори у бік буттєвих цінностей, таких як добро, краса, свобода, любов, вірність тощо, то наближається до позитивної вершини власного акме, де розкривається перед нею духовний світ. Якщо ж вибори свідомо здійснюватимуться у бік власного обмеженого суб'єктивного бачення навколишньої реальності, де мета – не ствердження добра, а утвердження власного еґо та своєї меркантильної волі, то формується помилкова вершина акме, де особистість замикається у своїй самодостатності, самозакоханості, зверхності і авторитаризмі [7, с. 229–231]. Самовдосконалення такої особистості матиме на меті не самотрансценденцію, жертвовність, любов і духовність, а домінування над іншими, владу і вплив на інших, аж до найглибших руйнівних тенденцій. У першому разі особистість стає носієм духовних цінностей і впливатиме на зміну реальності м'яко, не порушуючи свободи інших, а вносячи нові позитивні тенденції, спрямовуючи себе і своїх близьких до духовності, в іншому – авторитарно, насильно, порушуючи свободи і права інших, прикриваючись ідеями бажання всеблага для них же, і, звичайно, таке «всеблаго» – це суб'єктивне бачення цієї особистості. Духовні цінності тут можуть використовувати у власних цілях із корисливою метою, з ціллю здобуття влади над іншими.

Міра особистісної свободи залежить від міри збереженого або відновленого зв'язку із власним єством, автентичним світом, а також від раціонального начала і правильного використання наявних ресурсів свободи та власного особистісного потенціалу.

Особистісна свобода поєднує в собі характеристики і зовнішньої, і автентичної свобод. Це поєднання свободи, що надається людині зовнішнім світом та її внутрішнім світоглядом. Її набуття є обов'язковим для розкриття духовної свободи особистості, оскільки для того, щоб могли віддати власний вибір духовному началу (що відбувається на етапі духовної свободи, за Д.О. Леонтьєвим [4]), треба самому навчитися приймати рішення, розрізняти, що є корисне, а що шкідливе, здійснити певну кількість помилок і виправлень, тобто пізнати механізм вибору і його вплив на подальше життя людини.

На етапі особистісної свободи утверджуються ціннісні орієнтації, переконання, життєві принципи тощо, задатки розвиваються в здібності, майстерність, талант, виробляються власні неповторні моделі поведінки. Тут особистість стає майстром, духовно і професійно вдосконалюється.

Отже, особистісна свобода – це осмисленість і цілеспрямованість діяльності суб'єкта, це здатність діяти всупереч зовнішнім обставинам і згідно зі здійсненим вибором.

Свобода духовна (екзистенційна) – це свобода розкриття духовної сутності особистості, відновлення образу Божого, втраченого при гріхопадінні, свобода любові, творчості, самопожертви. Розкривається вона тоді, коли кількість виборів добра на попередньому етапі перейде у відданість і вірність духовному ідеалу, автентичним духовним цінностям суб'єкта. Вона належить до найпотаємніших сфер людської душі.

Якщо на рівні психологічної свободи суб'єкт пізнає себе та свої психологічні особливості, то на рівні особистісної – пізнає добро і зло, утверджується в позитивних якостях, прагне до їх розвитку, формує позитивну вершину акме.

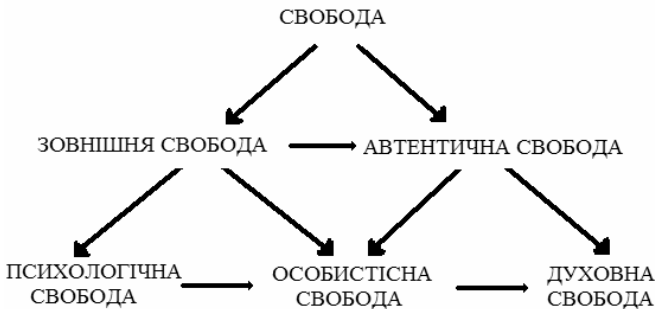
Це шлях до духовної свободи, на рівні якої особистість автентично пізнає Бога і цим розкриває власну духовну сутність, отримує можливість цю сутність виявити у соціумі, впливати на дійсність, вдосконалюючи її.

В духовній свободі зникає вибір як такий, оскільки він уже остаточно зроблений і виведений до рівня автоматизму – це вчинення Добра, виявом якого є Любов агапе щодо Бога та любов строге чи філію стосовно ближнього [5, с. 100].

Отож на рівні досягнення психологічної свободи свобода постає як пізнання виявів власної особистості; на рівні особистісної свободи свобода трактується як вибір, то на етапі духовної свободи свобода постає як вірність, відданість Абсолюту.

Ця диференціація видів свободи та їх динаміка представлена на рис. 1. Вертикальні зв'язки на рисунку показують різновиди свободи, а горизонтальні – її динаміку. Тобто зовнішня свобода при особистісному саморозвитку повинна перейти у автентичну; психологічна свобода – в особистісну; а духовна, або екзистенційна, свобода вміщує в собі всі попередні, виступаючи при цьому найвищим рівнем саморегуляції особистості (М. Бердяєв, Д.О. Леонтьєв, І.С. Кон, І.А. Ільїн та ін.).

Отже, особистісна свобода особистості є перехідною ланкою до духовної свободи, на стадії якої особистість робить вибір щодо власного вдосконалення. Це динамічне утворення, яке виявляється в період становлення і дозрівання особистості у соціумі. Її міра залежить від міри особистісної зрілості та спрямованості до позитивної вершини акме.

Рис. 1. Класифікація видів свободи при їх динамічному розгортанні

Особистісна свобода у сучасній науці розглядається як процес, як стан і як властивість (див. рис. 2). В основі особистісної свободи лежить налаштування на самостійність, вільний творчий вияв власної особистості та особистості іншого, а також потреба у саморозвитку.

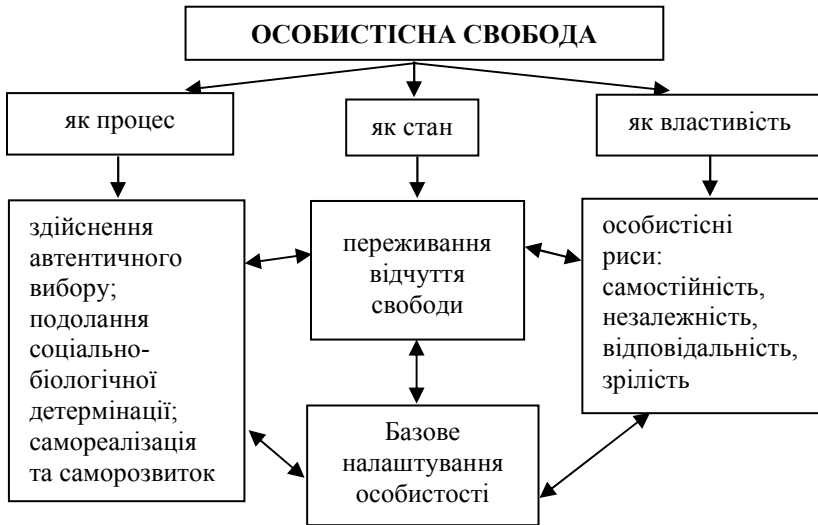

Рис. 2. Різновиди виявів особистісної свободи

Узагальнюючи різноманітні підходи до трактування особистісної свободи, можна стверджувати, що вона виступає як готовність та спроможність до здійснення вибору, в основі якого лежить духовний ідеал як чинник, що визначає спрямованість розвитку. Мірою цього виду свободи є міра наближення до власного ества. А вольові якості, самодисципліна, зосередженість є необхідними для акумуляції зусиль на шляху здобуття особистісної свободи.

Соціально-психологічними функціями особистісної свободи є:

1) регулятивна функція особистісної свободи полягає в тому, що вона є одним із рівнів саморегуляції особистості, найвищим із яких є духовна свобода;

2) пізнавальна функція сприяє самопізнанню, вивченню власної особистості, свого соціального оточення, власних поведінкових реакцій з метою їх зміни чи вдосконалення;

3) експресивна функція особистісної свободи відповідає за формування адекватних емоційних реакцій на події, які відбуваються в житті людини (емоційна зрілість);

4) функція соціального контролю – самоконтролю виявляється на шляху свободи якраз у трансформації соціального контролю у поглиблений самоконтроль, де основним критерієм є цінність людської особистості. Особистісно вільна людина може вчинити порушення деяких соціальних норм і прийняти осуд суспільства, якщо від цього залежатиме збереження життя та гідності іншого. Осуд чи схвалення, як позитивні чи негативні санкції суспільства, не мають тієї надмірно важливої значущості для людини, що характеризується особистісною свободою, яку вони чинять щодо особистості. Особистісно вільна людина враховує вимоги, правила і норми соціуму, проте це не є провідне для неї і вона зможе легко їм не підкоритися, якщо вони суперечитимуть її власним цінностям та пріоритетам;

5) інтегративна функція особистісної свободи допомагає об'єднати ті якості особистості, які необхідні для досягнення поставленої цілі та реалізації прийнятого рішення;

6) адаптаційна функція особистісної свободи передбачає гнучкість мислення та легкість входження особистістю в нові обставини, а отже високу спроможність набуття нового соціального досвіду;

7) прогностична функція полягає у здатності на основі аналізу, синтезу та порівняння визначити наперед наслідки реалізації власного вибору і за необхідності вчасно його змінити;

8) виховна функція проявляється як здатність до самовиховання певних якостей, необхідних, на шляху особистісної свободи;

9) функція самовираження і самовдосконалення допомагає виявити здібності, уміння для реалізації власного вибору, а також здатність приймати рішення на користь власного саморозвитку;

10) комунікативна функція полягає у спроможності діалогу із особистісним «Я» та наближенням до власного єства, а це допомагає краще розуміти себе, а отже й інших та налагодити з ними більш якісне спілкування;

11) креативна функція особистісної свободи полягає у здатності до самотворення як власної особистості, так і до життєтворчості у навколишньому світі.

Висновки. Особистісна свобода – це здатність управляти власним автентичним світом, змінювати, вдосконалювати, регулювати чи брати під контроль властивості власної особистості; здатність здійснювати осмислений, відповідальний, ціннісно обґрунтований вибір.

Особистісна свобода, будучи різновидом автентичної свободи, тісно пов'язана із психологічною і духовною свободою. На рівні досягнення психологічної свободи свобода постає як пізнання виявів власної особистості; на рівні особистісної свободи свобода трактується як вибір; на етапі духовної свободи свобода постає як вірність, відданість Абсолюту.

Свобода допомагає особистості автентично регулювати, пізнавати, інтегрувати, адаптовувати свої психологічні якості, прогнозувати наслідки своїх виборів, здійснювати самоконтроль, самовиховання та саморозвиток особистості, виходити на діалог із автентичним «Я» та створювати нові форми для реалізації себе.

Подальшого вивчення потребують питання взаємовпливу зовнішньої та автентичної свобод, а також формування духовної свободи як відновлення образу Божого, втраченого при гріхопадінні, свобода любові, творчості, самопожертви.

---

1. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7–19.

2. Кон И.С. В поисках себя / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

3. Кравцов Г.Г. Волевая сфера личности: культурно-исторический аспект / Г.Г. Кравцов // Мир психологии. – 2007. – № 3 (51). – С. 70–81.

4. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 1. – С. 15–25.

5. Москалец В.П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики / В.П. Москалец // Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. – 2011. – № 1. – С. 96–108.

6. Москалец В.П. Структурно-функціональна організація особистості / В.П. Москалец // Психологія і суспільство: Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. – 2010. – № 2 (40). – С. 20–25.

7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник [у 2 кн.] / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004–2006. – Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – 2006. – 560 с.

Ралько И.М. Сущность и социально-психологические функции личностной свободы.

Анализируются психологические научные разработки, касающиеся аутентичной свободы, классифицируются понятия и разновидности свободы, описываются функции личностной свободы.

Ключевые слова: свобода, аутентичная свобода, личностная свобода, выбор, функции личностной свободы.

Ralko I.M. The Essence and Social- Psychological Functions of Personal Freedom.

The psychological scientific researches concerning the authentic freedom of a person are analyzed in the article. The concepts of freedom are classified. The functions of personal freedom are described.

Key words: freedom, authentic freedom, personal freedom, choice, the function of personal freedom.

Стаття надійшла 9 листопада 2011 року

УДК 159.9: 340.65: 616-056.3

І.М. Савка

КУМУЛЯТИВНИЙ ФІЗІОЛОГІЧНИЙ АФЕКТ ЯК ПОМ'ЯКШУЮЧА ПРОВИНУ ОБСТАВИНА

Аналізується феномен фізіологічного кумулятивного афекту як пом'якшуючої провини обставини, порівнюється його перебіг із перебігом фізіологічного афекту класичної форми, встановлюється можливість кваліфікації кумулятивного фізіологічного афекту як пом'якшуючої провини обставини.

Ключові слова: фізіологічний афект, сильне душевне хвилювання, класичний швидкоплинний фізіологічний афект, кумулятивний фізіологічний афект.

Постановка проблеми. Сьогодні в більшості кримінальних кодексів країн світу передбачається, що будь-яка особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню за шкоду, завдану її суспільно небезпечними діями, тільки у тому випадку, якщо вона усвідомлювала соціальний зміст і значущість учиненого діяння та могла регулювати свою поведінку, тобто якщо у вчиненому відо-